

Sass Kálmán követési dossziéjából az derül ki: az érmihályfalvi lelkész nem csak Révész Imre debreceni református püspöknek, hanem Mindszenty József érseknek, Teleki Géza grófnak¹³⁶, dr. Gyalai Mihálynak és dr. Ungváry Sándornak is továbbított Erdéllyel kapcsolatos információkat.

A névelírásoktól, „átkeresztelésektől” hemzsegó jelentés szerint a Magyar Ellenállási Mozgalom Budapesttel is kiépítette a kapcsolatot: Hegedűs István és Pillich Dezső (az eredeti román szövegben Piliki), az egykori kolozsvári elhárítás munkatársai, Bognár István, a Magyar Hírszerző Szolgálat volt századosa, Havas Oszkár, a budapesti politikai rendőrség tisztje, dr. Auer Pál, a Független Kisgazdapárt sajtóosztályának főnöke, Teleki Géza gróf, dr. Csomós Miklós révén állandó összeköttetésben álltak.

A Magyar Ellenállási Mozgalom a Tíz Szervezet mintájára épült fel, nincsenek írott dokumentumai, a futár rendszerint a határig ment el, onnan más futárok vitték tovább az információkat. A futárszolgálatra rendszerint Xántus Klára dr. Xántus János első felesége vállalkozott, aki Kolozsvárról Budapestre vitte a híreket, állandó kapcsolatban állt a „magyar reakció vezetőivel”, Mindszenty József hercegprímással, Teleki Géza gróffal, dr. Csomós Miklóssal, Bognár István századossal. Többször titokban kelt át a román-magyar határon, 1946. április 18-20-a között Budapestre bizalmas utasításokat hozott Teleki Ádám grófnak, dr. Ungváry Sándornak és dr. Boga Alajos pápai prelátusnak. Érmihályfalván Sass Kálmán református lelkész a kapcsolattartó embere, ő segítette a tiltott határátkeléseknél.¹³⁷

Az érmihályfalvi csoport perének a Sass Kálmán elleni hajszának, a halálos ítéletnek az egyik megfajtási kulcsa részben ebben az 1946. évi rendőrségi jelentésben kereshető. A képtelenebbnél képtelenebb vádak egy része ebből a jelentésből származik. A vádak valóságeleme, hogy Sass Kálmán a román-magyar határon átnyúló Barantó tanyáról kiindulva segítette a tiltott határátkelésben nemcsak Xántus Klárát, hanem dr. Ungváry Sándort, a Magyar Ellenállási Mozgalom meghatározó alakját is. Az ellene indított per nagy vihart kavart a

sának feltételeiről, végül 1971. szeptember 28-án a Szentszék és a magyar kormány titkos megállapodása eredményeképp elhagyta az országot, s rövid vatikáni tartózkodás után Bécsben telepedett le. 1973. december 8-án VI. Pál levélben szólította fel lemondásra, miután ezelől elzárkózott, a pápa december 18-án egyházz jogilag üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket. Halála után Mariazellben temették el.

¹³⁶ Teleki Géza gróf (Bp., 1911. nov. 27.–Washington, 1983. jan. 5.): geográfus–geológus, egyetemi tanár, miniszter. ~ Pál gr. miniszterelnök fia. Egyetemi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, és ott doktorált 1930-ban. 1940-től 1944-ig a kolozsvári egyetemen a gazdasági földrajz tanára. 1944-ben, a német megszállás idején a fegyverszünetet sürgette; tagja lett a szeptember 28-án Moszkvába indított küldöttségnek, amely ott október 11-én alá írta az ideiglenes fegyverszüneti egyezményt, amely azonban az október 15-i kiugrási kísérlet kudarca miatt nem valósulhatott meg. A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányban 1944. december 22-től 1945. november 15-ig vallás- és közoktatásiügyi miniszter, majd 1948-ig a budapesti műegyetem. közgazdasági karának gazdasági földtani tanszékén tanár, és ott a Dunavölgy tematikus térképsorozatának egyik kimunkálója. 1949-ben az USA-ba távozott. 1950-tól a Virginiai Egyetem tanára, 1955-től a George Washington Egyetemen a földtan professzora. Feleségével együtt gyógyíthatatlan, súlyos betegségük miatt öngyilkos lett.

¹³⁷ Andreescu, Lucian Năstasă, Andrea Varga: im., 430–431.

korabeli erdélyi és magyarországi sajtóban, a Magyar Népi Szövetség lapja, a *Világosság* cikket közölte róla.¹³⁸

A román rendőrség jelentése szerint a Magyar Ellenállási Mozgalomban az ő feladata az volt, hogy a külföldi akciókat összehangolja a Romániában lévő szervezetével. Főleg a román hatalom és közigazgatás magyarellenos intézkedéseiről gyűjtött információkat, azokat továbbította Magyarországra. Az volt a feladata, hogy bebizonyítsa: „Románia nem képes és nem is akar demokratikus jogokat biztosítani a magyarságnak!”

Az információk összegyűjtésénél felhasználta az MNSz-szel, a Szociáldemokrata Párttal, a Román Kommunista Párttal kialakított kapcsolatait, a Magyar Népi Szövetséghez érkezett, az erdélyi magyarság elleni jogsértéseket igazoló panaszok nagy részét ismerte. A határon való tiltott átkelésben Sass Kálmán érmihályfalvi lelkész segítette. A kémkedés céljából gyűjtött információkat Révész Imre debreceni református püspöknek, Sass Kálmán akkori egyházi felettesének továbbította.

Budapesten Teleki Géza gróffal, Mindszenty József hercegprímással, dr. Auer Pállal, Kisgazda sajtófőnökkel, Nagy Ferenc Kisgazda-miniszterelnökkel, Hegedűs Istvánnal, a kolozsvári elhárítás volt főnökével épített ki kapcsolatokat. 1946. januárjában Lakatos István, szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő, 1945–1946-ban a Szövetség Szövetkezeti Központ igazgatási elnöke, és György Endre igazgató Budapestre a Magyar Ellenállási Mozgalom céljaira 250 millió lejt és 1000 amerikai dollárt hozott dr. Ungváry Sándornak.

Erdélyben Kiss Jenő révén Bözödi Györggyel¹³⁹ tartotta a kapcsolatot. Vajna Lászlót, a kolozsvári református Kollégium diákját azzal bízta meg, hogy sze-

¹³⁸ Dr. Ungváry Sándor (Nagykörös, 1908–1995), tanár. Apja Nagykorörsön, Cegléden gyümölcsfaiskola igazgatója, tulajdonosa volt. Debrecenben végezte a tanulmányait. Teleki Pál miniszterelnök bizalmi emberének számított. Sass Kálmán követési dossziéjából az derül ki: Ungváryt kémkedési céllal 1935 és 1939 között Erdélybe küldték. Tagja volt a magyar miniszterelnöki hivatal információs szolgálatának. Beiratkozott a Német Nemzeti Szocialista Pártba, majd annak esküdt ellensége lett. 1939-ben megírta *A hungarizmus élete és bukása. Mit láttam az Andrássy-úti nyilasházban* című könyvét, amely országos hírnevet biztosított számára. A Szigurancsa jelentése szerint a második bécsi döntés és Észak-Erdély Magyarországhoz való csatolása után Kolozsváron telepedett le, a „magyar sovinszta szervezetben, az EMKE-ben” titkári tisztséget töltött be.

1944 után is Kolozsváron maradt, ahol kémkedési céllal információkat gyűjtött és azokat személyesen továbbította a Kolozsváron lévő angol újságíróknak. Találkozott Reuben H. Markham amerikai újságíróval, akinek információkat adott át az erdélyi magyarság helyzetéről. 1946-ban letartóztatták. Tizenhét hónapig volt börtönben. Kémkedéssel vádolták. Államrendellenes cselekményért őt, tiltott határátlépésért 3 évi börtönrre ítélték. Sikertől a börtönből megszökönie. Amerikába disszidált.

¹³⁹ Bözödi György, családi néven Jakab (Bözöd, 1913–Budakeszi, 1989), író, szociográfus, történész. A Kolozsvári Unitárius Kollégiumban érettségizett, két évig teológus, majd a kolozsvári egyetemen jogot és bölcsészetet hallgatott. Újságíró az Ellenzék és Keleti Újság c. lapoknál, később a marosvásárhelyi Székely Szó felelős szerkesztője, a kolozsvári Hitel főmunkatársa. 1939-ben Budapesten Baumgarten-díjat kapott. 1941-ben Mórész Zsigmond lapjában a *Kelet Népe*-ben cikkezett, az író elkalauzolta a bözödújfalusi székely szombatosokhoz. Első versei, novellái 1932-ben jelentek meg. 1938-ban jelent meg főműve, a *Székely bánja* történeti és szociográfiai kötet. Első regénye a *Nyugtalan pásztorok*. Más kötetei: *Székely emberek, zsidó istenek, Romlás I-II., Rebi néni feltámadása*. Bözödi Györgyöt a Szekuritáté többször letartóztatta, bebörtönözte, 1952-ben a Duna-csatornánál is raboskodott.

rezze meg számára Teohari Georgescu belügyminiszternek és Lucrețiu Pătrășcanu igazságügyi miniszternek a magyar nemzeti kérdéssel kapcsolatos beszédét, valamint a román rendőrség által összeállított „magyar reakciók” névsorát. Korparich Ede, a Kaláka Szövetkezeti Központ marosvásárhelyi igazgatója segítségével kapcsolatot tartott az angol és svájci sajtókörökkel.¹⁴⁰

Az Új Élet 1947. júliusi száma *Hogyan akarta Ungváry Sándor és társai lángba borítani a Székelyföldet? Sass Kálmán érmihályfalvi lelkész szerepe az összeesküvésben* című vezércikkében valójában megismételte mindazokat a vádakokat, amelyeket a román rendőrség az egy évvel korábbi titkos jelentésében közölt: „A hírszerzés és a hamis adatok gyűjtése megindult. A futárok jöttek és mentek a határokon keresztül. Érmihályfalván Sass Kálmán református lelkész juttatta el őket garancia mellett.

Ungváry Sándor Budapesten a Teleki Géza vezetése alatt álló „Erdélyi Társaság”-nál felajánlotta a szolgálatait. A cél: a magyar Népi Szövetség elleni propaganda, megszervezni egy hírszerző, adatgyűjtő hálózatot, és a hírszerzőt rendszeresen elküldeni.”¹⁴¹

A vádakkal és állításokkal bizonyos valóságelemei kétségtelenül bizonyíthatók: a felsoroltak az 1947. évi párizsi békeszerződés aláírása előtt a budapesti békeelőkészítés számára valóban továbbítottak fontos, vagy általuk fontosnak vélt, Erdéllyel kapcsolatos adatokat. Ungváry Sándort az Erdéllyel kapcsolatos információk összegyűjtésében dr. Décsy István ügyvéd segítette, akit később bíróság elé is állítottak.¹⁴²

Levéltári dokumentum bizonyítja, hogy 1946. szeptemberében Csernák Béla, volt nagyváradi püspök lakásán titkos gyűlést tartottak, amelyen elhatározták: a hatalomra került, dr. Petru Groza vezette „népi demokratikus államrendezkedéssel szemben passzív ellenállást tanúsítanak”. A gyűlésen a később, a Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete perében 18 év börtönbüntetésre ítélt dr. András Ágoston magyar-francia szakos tanár elnökölt. A vád szerint: „nyugatról kapták a megbízatást, hogy a gyűlést megtartsák.”¹⁴³

Az erdélyi magyarság szellemi elitjének pusztá lété is súlyosan veszélyeztető és megtorpanásokra készítő 1947. évi tömeges internálást, a már korábban elkezdett „purifikálás” folytatását részben ez az 1946. augusztus 21-i, Észak-Erdély különböző régióiból származó rendőrségi jelentés-sorozat készítette elő.

140 Korparich Ede (Mostar, 1893–Marosvásárhely), az Osztrák Magyar tengerészet kapitánya, a két világháború között, 1947-ig a Kaláka Szövetkezeti Központ igazgatósági elnöke. A Márton Áron püspök nevével fémjelzett koncepciók perben 4 évi szigorított fegyházbüntetésre és 3 évi polgári jogvesztésre ítélték. Korparich Edét már 1946-ban azzal vádolták, hogy kapcsolatban áll az angol és svájci diplomáciai körökkel. 1946. július 22-én az angol diplomáciai misszió két tagja autóval kereste fel. Még az autó rendszámát is pontosan feljegyezték. Azzal is vádolták, hogy ő fordította le az erdélyi magyarság memorandumát, amelyet a párizsi béketárgyaláson kellett volna bemutatni, és amelyben Erdély számára autonómiát vagy román–magyar perszonáluniót kérték.

141 ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476., III. kötet, f. 194.

142 Uo., I. kötet, f. 7.

143 ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476., I. kötet, f. 17.

A dokumentum végkövetkeztetésének ismeretében – utólagosan visszacsatolva – akár borítékolni is lehetett volna: kik lesznek a teljes hatalmat megkaparintó kommunista diktatúra koncepciók pereinek áldozatai?

A Magyar Ellenállási Mozgalmat egy, a Márton Áron és Teleki Ádám¹⁴⁴ vezette magyar reakciós csoport vezeti. Az ő körükhöz tartozott dr. Venczel József egyetemi tanár, a Bolyai Tudományegyetem megteremtésének egyik legképzettebb stratégája, aki a Szociáldemokrata Párttal és az MNSz-ből kizárt „dr. Décsy-frakcióval” és Xántus Klára révén dr. Mindszenty Józseffel, Magyarország hercegprímásával tartotta a kapcsolatot. Dr. Gutzner Miklós kolozsvári orvos angol felesége révén Venczel József is kapcsolatot teremtett az angol diplomáciai misszió tagjaival.¹⁴⁵

144 Teleki Ádám (Kolozsvár, 1900–Marosvásárhely, 1972), földbirtokos, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, az EMGE egyik vezetője. A politikától távol álló, bohém, a kortársak szerint kicsit „kelekótyának” tartott arisztokratát először 1950. február 17-én tartóztatták le, a Márton Áron-perben a bukaresti Katonai Bíróság 1951. augusztus 17-én 15 év kényszermunkára ítélte.

A neve szerepel a kötetben többször idézett 1946. augusztus 21-i rendőrségi jelentésben, „az erdélyi reakciós magyar nemesség képviselőjeként 1946. július 6-án Kolozsváron kapcsolatot teremtett az angol misszió Ky és Matthews nevű századosával. Az ellene felhozott másik vádpont: tájékoztatta Reuben H. Markham amerikai újságíróat az erdélyi magyarság helyzetéről. Teleki Ádám a Márton Áron-perben az utolsó szó jogán azzal védekezett, hogy az amerikai újságíró azért kereste fel, mert azt hitte: tud „valami szenzációs részletet gróf Teleki Pál magyar miniszterelnök öngyilkosságáról”. (Lásd: Vincze Gábor: *A Márton Áron-per történetéről*. Székelyföld, III. évf., 1999/11. szám, 99.)

Az ítélet meghozatalában az is közrejátszott, hogy Teleki Ádám valóban juttatott ki különböző anyagokat az 1946. évi budapesti békeelőkészítés számára.

Teleki Ádám egyéni kegyelemmel 1955-ben szabadult a börtönből. Az 1957. április 28-i, a Belügyminisztérium Magyar Autonóm tartományi parancsnokának jelentése szerint „1957. áprilisában Marosvásárhelyen az a hír terjedt el, hogy Erdélyt visszacsatolják Magyarországhoz és a zavargások elkerülése végett a Román Népköztársaság területére szovjet csapatok fognak bevonulni.” Ezt a hírt Teleki Ádám és Kelcz Simon, Temesvár tartományi földbirtokos gróf is megvitatták.

Teleki Ádámot 1961. április 29-én másodszor is letartóztatták. A MAT Katonai Ügyészsége a Btk. 209. szakasza, 2. pontja 1) betűje alapján a társadalmi rend elleni szervezkedés vádjával állították bíróság elé. (Lásd: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság 1956–1959*, im., 248–249.; *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956/1965*, im., 326–327.)

145 Venczel József (Csíkszereda, 1913–Kolozsvár, 1972), szociológus, a néprajzzal szorosan egygyé forró erdélyi magyar társadalomkutatás úttörő jellegű művelője. Iskoláit Csíkszeredában és a kolozsvári egyetem jogi karán végezte. 1937-től az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet, 1941-től az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa. 1946–49 között egyetemi tanár és főlevéltáros. 1969-től haláláig a Babes–Bolyai Egyetem tudományos kutatója volt. Alapos néprajzi, szociológiai, statisztikai tudással megírt dolgozataival, szervező munkájával (pl. a bálványosváraljai kutatások) jelentős szerepe volt a két világháború közötti önismeretre törekvő erdélyi társadalomkutatásban, majd a hatvanas években az újra felinduló erdélyi szociológiában. A falukutatás módszertani kérdéseivel és a demográfiai változásokkal foglalkozó tanulmányai és cikkei a romániai és magyarországi sajtóban jelentek meg. – *F. m. A falumunka és az erdélyi falumunkamozgalom* (Kolozsvár, 1935); *Öt oltmenti székely község népmozgalma* (Kolozsvár, 1937); *A falukutatás módszertanának vázlatja* (Kolozsvár, 1941); *Az önismeret útján*. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből (Bukarest, 1980). A Bolyai Tudományegyetem megteremtésének egyik legképzet-

Az ellenállási mozgalomban a Román Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Magyar Népi Szövetség több jeles képviselője is részt vett. Ennek bizonyossága – állítja a román rendőrségi jelentés –, hogy dr. Józán Miklós unitárius püspök 1946. januári temetésére az MNSz magyar nemzeti színű szalaggal díszített koszorút küldött. A Kolping-mozgalom, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, a kolozsvári Állami Magyar Színház, a Móricz Zsigmond Népi Kollégium (a román szövegben Marius Zsigmond), a Hangya Szövetkezeti Központ, a Szövetség Szövetkezeti Központ, az *Erdély* című lap szerkesztősége a *Magyar Ellenállási Mozgalom* – amelynek megalakulását egyetlen hiteles magyar nyelvű forrás sem említi! – fontos találkozó helyévé avanzsál.

A mozgalom tulajdonképpen megszervezése dr. Ungváry Sándorra hárult. Sass Kálmán követési dossziéjában az olvasható; a határon való gyakori átkeléseit az érmihályfalvi református lelkész szervezte meg.¹⁴⁶

A rendőrségi és állambiztonsági jelentések nyomán megkezdődtek az *általános tisztogatások*. A tömeges letartóztatások, internálások 1947 tavaszán, nyarán zajlottak, amikor eddigi ismereteink szerint 89, más források szerint százharminc magyar értelmiségit, kivizsgálás és bírósági ítélet nélkül a szamosújvári börtönbe internáltak. Venczel József egyetemi tanárt, Márton Áron püspök egyik legközelebbi bizalmasát – közismert és elismert kolozsvári magyar értelmiségiekkel együtt – 1947. március 25-ről 26-ra virradó éjszaka hurcolták el hazulról, és közel egy évig tartották vizsgálati fogságban.¹⁴⁷

A Kolozsváron megjelenő *Igazság* című napilap 1947. május 22-i száma közölte Vasile Luca (Luka László), az RKP titkára általános tisztogatásra felszólító *A romániai magyarság útja* című hírhedt vezércikkét, amelyben – többek között – kijelentette: „Nincsen általában vett „magyar érdek”, nem lehet minden letartóztatott

tebb stratégiája, később statisztika professzora, az Erdélyi Tudományos Intézet ügyvezető igazgatója, Észak-Erdély történetében 1944 szeptembere és 1945. március 15-e között oly fontos szerepet vállaló Erdélyi Magyar Tanács tagja. Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor az *Autonómisták és centralisták* című kötetben (55. oldal) Jordáky Lajosnak az 1970-es évek közepén rögzített töredékes visszaemlékezésére hivatkoznak, amely szerint 1944. augusztus 29-én a kolozsvári Erdélyi Kör helyiségében az Erdélyi Párt, a Független Kisgazdapárt, a Békepárt, a Szociáldemokraták, a gazdasági szervezetek, szakszervezetek, szövetkezetek, társadalmi egyesületek, az egyetem és az egyházak részvételével megalakult a *Függetlenségi Front Erdélyi Tanácsa*. A vezetőségi grámiumban Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Kovács-Katona Jenő, dr. Csögör Lajos, Demeter János, Teleki Béla, Vita Sándor, dr. Miskolczy Dezső, dr. Hajnal Imre, gr. Bánffy Miklós, Tamási Áron, Kiss Jenő, Szabédi László és Nagy Géza mellett ott találjuk Venczel Józsefet is. Egyetlen hiteles dokumentum, forrás sem említi a román Sziguranc és rendőrségi jelentésekben említett *Függetlenségi Front Erdélyi Tanácsának* megalakulását.

Venczel Józsefet a Márton Áron-perben 1951-ben 12 évi kényszermunkára és három évi polgári jogvesztésre ítélték. Azzal vádolták, hogy 1945. decemberétől Demeter Bélának, Teleki Géza titkárának Erdélyre vonatkozó politikai, gazdasági és szociális információkat juttatott el. Venczel József olyan információkat juttatott el a magyar béke delegációhoz, amelyeket „hazánk munkásosztálya érdekei ellen” kellett volna felhasználni. Vincze Gábor kutatásai nyomán (lásd: *Adalékok a Márton Áron-per történetéhez*. Székelyföld, III. évf. 1999/11. szám, 91–106. old.) fény derült arra is, hogy Venczel József valóban „politikai, gazdasági és társadalmi természetű” bizalmas információkat juttatott ki Magyarországra.

¹⁴⁶ ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2746, vol. I., f. 438–450.

¹⁴⁷ Vincze Gábor: *Adalékok a Márton Áron-per történetéhez*. im., 102.

magyar banditában csak a „magyart” meglátni és a banditát észre sem venni. Nem lehet az elvtelen „magyar egység” szomorú jelszavával a romániai magyar közeletet ismét a kiszipolyozó földesurak, bankárok és a falu uzsorásai szolgálatába állítani.

(...) Nem a népi erők demokratikus megerősítéséért küzd az, aki a magyar soraiban csak általában beszél a reakció elleni harc szükségességéről, de nem talál egyetlen megismerhető ellenséget sem a magyar közeletben, a szövetkezetek, az EMGE, EMKE vagy a Dalosszövetség vezető berkeiben: a Magyar Népi Szövetség egyes vezetői között; aki nem látja a lélekmérgező ügynökök aknamunkáját a politikai és világnézeti arcvonal minden szektorában, az egyház reakciós elleneinél, elsősorban a katolikus egyház reakciós köréinél; a Bolyai Egyetemen, a sok magyar nyelvű újság és folyóirat hasábjain.”¹⁴⁸

Az MNSz kommunista vezetői – elsősorban Balogh Edgár és közvetlen munkatársai – abban a gyermeki naivságban „küzdöttek” a „magyar reakció” ellen, hogy a kommunistává változtatott magyar iskolákat, az egész intézményhálózatot meg lehet menteni a fokozatos felszámolástól, teljes beolvasztástól.¹⁴⁹

A meghirdetett „osztályharc” jegyében már előre elkészült a letartóztatási lista, a megbélyegzettek kapujára, háza falára ráírták a figyelmeztetést:

„Vigyázz, vigyázz fasiszta, sorsod meg van pecsételve!”

Mindenhonnan a legnagyobb tekintélynek örvendő kisebb-nagyobb közösségeket irányító értelmiségieket – papokat, tanárokat, tanítókat, ügyvédeket – tartóztatták le, hogy egész régiókat félelmségekbe juttassanak. A letartóztatottakat gyalog akarták a Szamosújvári börtönbe kísérni.

A történelmi Erdély, a Bánság és a Partium minden részéből, a moldvai csángó-magyarok köréből hurcolták el a kiszemeltek. Puskás Lajos, a kolozsvári kegyesrendi (piarista) gimnázium történelem-latin szakos tanára, a szövetkezeti mozgalom egyik szervezője és vezetője, a Márton Áron püspök által is nagyrabecsült *Erdélyi Iskola* című folyóirat munkatársa, Észak-Erdély cserkészparancsnoka, a kolozsvári *Tízese Szervezet* megalapítója és elnöke, kijátszva a börtönőrök éberségét és az akkori „átmeneti rendszer” zavarodottságát, egy ceruzacsonkkal papírára vetette az internáltak börtönélményeit.

Az internálásra bármilyen „vétség” ürügyül szolgálhatott: „...már hetekkel azelőtt sugdosták (Puskás Lajost 1947. május 5-én tartóztatták le – T. Z.), hogy listák készülnek, házkutatások lesznek, és elvitelek. Engem speciálisan figyelmeztetett valaki, hogy *ne kritizáljam a demokráciát, mert nem lesz jó vége*. Mikor én csodálkozva mondtam, hogy én ezt nem tettem, ő utalt egy kollégámra, akinek panaszkodtam, hogy *olyan nyomorúságban élünk, hogy a cipőmet sem tudtam megtalpaltatni*.” A kolléga tehát ezt feljelentette illetékes helyen.

Sajnos, hasonló, valójában semmitmondó kijelentésekért a későbbiekben is nehéz börtönévekkel sújtottak ártatlan embereket. A rendszer lényegéhez tartozott a megfélemlítés. Az internáltak csak rabságuk vége felé tudták meg az igazi okot: „Végre megtudjuk, miért internáltak: a nép izzgatói a kormányzat ellen. Nem keresnek rá bizonyítékot.”

¹⁴⁸ Vasile Luca, a román kommunista párt titkára (sic!) *A romániai magyarság útja*. Igazság, V. évf., 1947. május 22., 113. sz., 1.

¹⁴⁹ Balogh Edgár: *Férfimunka*. Budapest, 1996. Az „önösszeszedés” hangoztatója helyesnek tartotta a tisztogatást.

Sass Kálmánt 1947. július 17-én szállították Szamosújvárra. 1947. augusztus közepén a szamosújvári táborban már 496-an raboskodtak: kétharmada román, egyharmada magyar. A különböző járványok, a gyenge és ehetetlen táplálék miatt, mint ősszel a legyek, úgy hulltak a rabok: „Az utolsó két hónapban 37-et temettek” – írta börtönnaplójában Puskás Lajos.¹⁵⁰

A szamosújvári börtönből szabaduló, 75 éves Şireagu esperes (apja az 1894. évi kolozsvári Memorandum-per egyik vádlottja volt) meg is jegyezte: a szegedi Csillagbörtön Szamosújvár mellett szálloda volt. Az elhurcoltak között volt Bartha Ignác, a magyar országgyűlés észak-erdélyi képviselője, dr. Pászta (Deutschek) Géza szociáldemokrata ügyvéd, Kőmives Nagy Lajos újságíró, rendező, a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet tanára, Elekes Viktor nagyenyedi rektorprofesszor, Kakassy Endre, a legjelesebb Eminescu-kutatók egyike, Csipak kanonok, Szigeti József, a későbbi egyetemi tanár, irodalomtörténész, Ipsen, szász paptanár. Kolozsvárról, Marosvásárhelyről, Nagyenyedről, Szászrégenből összesen 23 személyt internáltak. (Az enyedié azelőtt szabadultak a Tîrgu Jiu-i lágerből, ahol nyolc hónapot töltöttek!) Volt közöttük kommunista, a Magyar Népi Szövetség aktivistája, szociáldemokrata, római katolikus kanonok, esperes, református lelkipásztor.

Az elhurcoltak között három egyetemi tanár, hat ügyvéd, hét római katolikus plébános, három református lelkész, kilenc tanár, tanító, egy főszolgabíró, két gyáros, egy volt országgyűlési képviselő, három jegyző, tizenkilenc földműves, tizenkét munkás, kisiparos, egy-egy író, szerkesztő, nyomdász található, a többiek különböző mesterségek képviselői voltak. Egyetlen bűnük: „a nép izgatói voltak”.

Az internáltak között ott találjuk a későbbi koncepciók peres sok-sok vádlottját: Sass Kálmánt, Venczel Józsefet, dr. Hadnagy János zetelaki római katolikus esperest, Juhász Antal marosvásárhelyi káplánt. Az utóbbi olyan nagyon szenvedett a Duna-csatornánál, hogy a lábáról valósággal lerothadt a hús.

A Sass Kálmánék csoportját jóval később engedték ki a szamosújvári börtönből. A papírfecnyire írt, saját aláírásukkal hitelesített feljegyzés szerint 1947 karácsonyestjén a következők voltak egy cellában:

1. Dr. Hadnagy János római katolikus esperes
2. Szóke Albert volt jegyző – Kommandó, Zetelaka
3. Kuhórik Zoltán hentes – Felsőbánya
4. Dr. Kovács József főszolgabíró – Oklánd
5. Bezsényi József szücsmester – Csíkszereda
6. Baróthy Béla kereskedő – Körtvélyes
7. Müller Béla kereskedő – Maroshévíz
8. Ferencz Lajos ügyvéd – Érmihályfalva
9. Stemparsky Péter munkás – Nagybánya
10. Sass Kálmán református lelkész – Érmihályfalva
11. Elekes Károly tanító – Bályok

¹⁵⁰ Puskás Lajos Börtönnapló – Szamosújvár – 1947. RMSZ., 2000. február 9., 5.

A Szamosújvárra internáltak hozzávetőleges névsora

Név	Foglalkozás	Lakhely
1. Bessenyei Gyula	földműves	Árpád
2. Bessenyei Imre	földműves	Árpád
3. Faluvégi Gergely	földműves	Székelyszentistván
4. Kovács György	gépész	Kolozsvár
5. Tóth István	fodrász	Brassó
6. Lőrincz János	földműves	Ormán
7. Szabó József	gyógyszerész	Margitta
8. Kovács Ferenc	tanító	Érbogyoszló
9. Krepelka János	munkás	Feketeerdő
10. Krepelka József	munkás	Feketeerdő
11. Rozin Rudolf	munkás	Feketeerdő
12. Ákos Zsiga	hentes	Biharpüspöki
13. Jenei Mihály	földműves	Szalárd
14. Medve József	földműves	Szalonta
15. Járai Márton	ref. lelkész	Fogarás
16. Bernát János	földműves	Slanic
17. Bezsényi József	szücs	Csíkszereda
18. Farkas Gábor	egy. hallgató	Tusnád
19. Bencze József	szabó	Tusnád
20. Sándor József	földműves	Csíkszereda
21. Sobos Áron	r. kat. lelkész	Brassó
22. Fazekas Imre	r. kat. lelkész	Gyimes
23. László Imre	r. kat. esperes	Bereck
24. Köllönte József	tanító	Gyergyószentmiklós
25. Erőss Dénes	tanító	Borzsova
26. Sánta Albert	gyáros	Gyimes
27. Sánta Domokos	földműves	Csikpálfalva
28. Sánta Lajos	földműves	Csikpálfalva
29. Csedő Imre	földműves	Csikpálfalva
30. Dr. Kovács József	főszolgabíró	Csikpálfalva
31. Dr. Váró György	ügyvéd	Oklánd
32. Dr. Hadnagy János	r. kat. esperes	Udvarhely
33. Imecs Béla	asztalos	Zetelaka
34. Puskai Endre	mérnök	Udvarhely
35. Szóke Albert	jegyző	Hévíz
36. Régeni Zoltán		Komandó
37. Korbita János		Kézdivásárhely
38. Gagy András	földműves	Marosvásárhely
39. Puskás Lajos	tanár	Zetelaka
40. Lakatos Béla	földműves	Kolozsvár
41. Kovács Sándor	földműves	Micske (Margitta)
42. Barabás Imre	földműves	Micske (Margitta)
43. Mellen Lajos	földműves	Micske (Margitta)
44. Sall Gyula	földműves	Micske (Margitta)
45. Gábor István	földműves	Micske (Margitta)
46. Kiss Bertalan	ref. lelkész	Kalotaszentkirály
47. Kuhórik Zoltán	hentes	Szatmárnémeti
48. Stemparszky Péter	munkás	Felsőbánya
49. Benedek Benjámin	tisztviselő	Nagybánya
		Máramarossziget

50.	Nagy Jakab	ügyvéd	Dés
51.	Bartha István	ügyvéd	Kolozsvár
52.	Gábris Gyergely	kereskedő	Szamosújvár
53.	Oriold Béla	egy. tanár	Kolozsvár
54.	Dr. Kapussy Dezső	ügyvéd	Szászrégen
55.	Logyim Kelemen	munkás	Marosvásárhely
56.	Barics Dénes	r. kat. lelkész	Marosvásárhely
57.	Szilágyi Jenő	nyomdász	Marosvásárhely
58.	Tókes Imre	munkás	Marosvásárhely
59.	Fey Lóránd	gyárigazgató	Kolozsvár
60.	Juhász Antal	r. kat. lelkész	Marosvásárhely
61.	Vilcsék József	munkás	Marosvásárhely
62.	Páll József	tímár	Marosvásárhely
63.	Tamás János	kesztyűs	Marosvásárhely
64.	Nuridzsáni Béla	tisztviselő	Kolozsvár
65.	Pikéti Árpád	kereskedő	Kolozsvár
66.	Koncz Rudolf	tanár	Kolozsvár
67.	Kakassy Endre	szerkesztő	Kolozsvár
68.	Kónya Ernő	ref. lelkész	Székes
69.	Incze Gyula	jegyző	Székelyvaja
70.	Szigeti József	író	Kolozsvár
71.	Müller Béla	kereskedő	Maroshévíz
72.	Dr. Sebesi Sándor	ügyvéd	Torda
73.	Elekes Károly	tanító	Bályok
74.	MakkGéza	iparos	Vízakna
75.	Vörös Zoltán	ref. lelkész	Gencs
76.	Sass Kálmán	ref. lelkész	Érmihályfalva
77.	Dr. Nemezc Alajos	ügyvéd	Szilágycseh
78.	Ferencz Lajos	ügyvéd	Érmihályfalva
79.	Kovács Károly	tanár	Zilah
80.	Halliárszky Ernő	titkár	Kraszna
81.	Simonkovics Imre	Tanár	Szilágysomlyó
82.	Baróthi Béla	kereskedő	Körtvélyes
83.	Dr. Venczel József	egy. tanár	Kolozsvár
84.	Haáz Sándor	tanár	Székelyudvarhely
85.	Dr. Pásztai (Deutschek) Géza	ügyvéd	Kolozsvár
86.	Kómvés Nagy Lajos	rendező	Kolozsvár
87.	Csipak...	kanonok	
88.	Elekes Viktor	tanár	Nagyenyed
89.	Bartha Ignác	orsz. képviselő	Kolozsvár

Sass Kálmán minden kihallgatás és bírósági ítélet nélkül több mint egy fél évig raboskodott Szamosújváron. Kolozsvár, Zilah, Nagykároly, Nagyvárad Szigurancabörtöneit is megjárta. „Közel egy esztendő telt el különböző börtönökben, anélkül, hogy vádat emeltek volna ellene.

(...) 1953. július 15-e körül a csendőrség, szigurancá, grenicserék alakulatai zárták körül a parochiát is, minden ügyészégi engedély nélkül házkutatást tartottak, keresvén egy embert, aki a határon a román határőrökre lövöldöz, és akinek szerintők feltétlenül a magyar református lelkészhez kellett bújni. Kihallgatások, vexatúrák, és ami ilyenkor lenni szokott.

A románság bámulatos ügyességgel és ravaszsággal védi önmagát a „Párttal” szemben is. A régi legfasisztább és sovínisztább emberei belépnek a „Párt”-ba, akik ezen a címen magas megbízatásokat kapnak és természetesen az osztályharcot csak a magyarsággal szemben élezik ki, olyan mértékben, hogy a legvadabb sovínizmust megszegyeníti. Sajnos a magyar nemzetiségű „Párt”-kolompok, miután mindenképpen jó fiúk akarnak maradni a románság szemében, hogy pozíciójukat megtarthassák, lelketlenül a sovínizta „Párt”-vezetők lelketlen és kegyetlen hajcsáraivá válnak a magyar fajtaikkal szemben.

A rendszer az egyházak kebelében is felkereste és megtalálta a maga embereit. Mindegyik egyházban akadtak megfélemlített, gerinctelen vagy karriervadászó papok és hívek, akik Krisztus palástjába bújva marják meg saját társaikat. A püspökségek és esperességek vezetői és vezetőségi tagjai csak a rendszer kegyeltjeiből, „békepapjaiból” kerülhetnek ki. Megfélemlítéssel, fenyegetéssel, elhurcolással fenyegetik meg a választókat... (...) A jobb, főképp a váradi egyház lelkészeit így „emelték ki”, fosztották és fosztanak meg állásuktól, Nagyvárad, Szatmár, Máramarossziget, Kolozsvár, Belényes, Szalonta, stb.

(...) A rendszer az egyház lelkészeit a saját egyéni Istenellenes céljai szolgálataiba akarja kényszeríteni. A vásár- és ünnepnapokon az Istentiszteletek tartásának idejét meghatározzák és korlátozzák, és erre a megfélemlített egyházak vezetőit használják fel. Így jelent meg egy püspöki körrendelet Váradon, amely szomorú példaképe annak a helyzetnek, amelybe jutottak az egyházak. Ha a nemzetközi helyzet és a Szovjetunió belpolitikája nem olyan lenne, amilyen, az egyház, mely, mint „valóban” Egyház már teljesen felszámoltatott volna. Természetesen az egyházak külső kereteit a nyugati népek felé propaganda célra fenntartotta volna.” olvasható a sokszor idézett érmihályfalvi református egyházközség Aranykönyvében.¹⁵¹ Sass Kálmán ezeket a sorokat nem utólagos visszaemlékezés alapján, hanem a gyakori letartóztatásai, bebörtönzései szüneteiben diktálta Földesi Ilona diakonisszának. Márton Áron római katolikus püspökhöz mérhető következetességgel fogalmazza meg nemcsak az erdélyi magyarság, hanem az akkori Románia egész lakosságának teljes jogfosztását. Az érmihályfalvi Aranykönyv megkerülhetetlen forrásértékű dokumentum, nélküle a Partium 1936–1953 közötti, feszültségekkel terhes gazdasági, társadalmi, nemzetiségi történetét nem lehet megírni! Mennyire világosan látta, hogy az 1953. évi Világifjúsági Találkozó sem más, mint az általa mindig idézőjelbe tett „Párt” mai szóhasználatával élve – PR-fogása, imidzs-építése.

A levéltári dokumentumnak mindennél egyértelműbben bizonyítja: Sass Kálmán valóban a román kommunista diktatúra nagy tekintélyű belső ellenzéke volt. Ha valakit piederstálra érdemes emelni, akkor a mártírhaltalt halt Sass Kálmán közéjük sorolható.

„Mister Gál, az Érmellék kéme”

Sass Kálmán számára a nagy vargabetűt leíró történelem, annak furcsa finto-ra, az igazi kellemetlenségeket az 1953 utáni évekre tartogatta.

¹⁵¹ ACNSAS, Fond penal, nr. 102, I. kötet, 395–396. old. Az aláhúzások Sass Kálmántól származnak.

Előbb megfosztották vagyonától, a magyar állam elvette, államosította, majd felszámolta a sógorával, Kállai Józseffel közösen működtetett debreceni tímár-műhelyt. Törvénytelennek, sőt egyenesen rendszerellenesnek minősítették a dr. Uray Gyula báróval és Bujanovics Rudolf földbirtokossal kötött adásvételi szerződéseit. A kihallgatási jegyzőkönyvek híven tükrözik azt a drámát, csapdahelyzetet, amelybe a rendszer valósággal belekényszerítette: paraszti ösztöneire hagyatkozva, úgy látta, hogy az erdélyi magyarság csak úgy maradhat fenn, ha ingatlanokat, földet, erdőt vásárol. Dr. Uray Gyulától így vásárolt meg 220 hektár erdőt, Bujanovics Rudoltól nagy kitejedésű földterületet.

Sajnos faltörő kosként rohant neki a rendszer egészének. Súlyos, elsősorban önmagát és a családját veszélyeztető hibákat követett el. Fittyet hányt arra, hogy a megvásárolt erdőt, szántót, legelőt államosították, állami gazdaságot működtettek rajtuk.

Ebben a kilátástalan világba, a hermetikusan lezárt határok mögé robbant be a müncheni Szabad Európai Rádió léggömb-akciója. Bár azóta számtalan tanulmány, könyvtárnyi vallomás, visszaemlékezés látott napvilágot, hangzott el az elektronikus sajtóban, amelyek szerint a SZER sem az 1956-os magyar forradalom idején, sem azt megelőzően, vagy azt követően nem uszított, Sass Kálmán és Hollós István kivégzése, az érmihályfalvi csoport pere, az elképesztően súlyos ítéletek azt bizonyítják, a Szabad Európa Rádió nem mérte fel kellően: akcióinak a vasfüggönytől keletre milyen következményei lesznek?

Borbándi Gyula kitűnő alaposan dokumentált *Magyarok az Angol Kertben*. A *Szabad Európa Rádió története* forrásértékű kötete nagyon világos feleletet nyújt az immár ötven éve kétségeket gerjesztő dilemmára.

A SZER magyar szerkesztősége elindította a *Nemzeti Ellenállási Mozgalom* fedőnevű kezdeményezést, ennek során léggömbökről *Szabad Magyarország* felirattal röpcédulákat, géppel írt újságokat szórtak le. A léggömbök igen gyakran a magyar-román határ innenső oldalán is több százezer példányban szórtak le röpcédulákat, „rendszerellenes” kiáltványokat, megszerkesztett újságokat, Hruscsovnak a XX. szovjet pártkongresszuson elhangzott titkos beszédének milliós nagyságrendű példányait. Sass Kálmán, majd később dr. Andrassy Ernő nőgyógyász letartóztatásakor megtalálták a léggömbökről leszórt újságok egy példányát. Bár a Szekuritáté pontosan tudta, honnan származnak a röpcédulák, újságok, a SZER által kezdeményezett fiktív *Nemzeti Ellenállási Mozgalom* mögé „felépítette”, „kiszínezte”, „nemzetközi méretűvé terebélyesítette” a román-magyar határ közelében „lévő”, egyetlen hiteles dokumentum által sem igazolt „felforgató és kém szervezetet”.

A valóságelemek adottak voltak: Sass Kálmán kitoloncolása, majd „fasiszta” múltja, az 1946. évi állítólagos részvétele a Magyar Ellenállási Mozgalomban, dr. Andrassy Ernő két világháború közötti képviselőjelöltsége, részvétele az 1940–1944 közötti Erdélyi Pártban, a bevonuló honvédek köszöntése, dr. Hollós István hadbírói ténykedése, majd az a kísérlete, hogy az Ellenállási Mozgalom magyarországi tagjaival Nyugatra szökjön, néhány biharvajdai gazdálkodónak és a lelkesüknek a magyar forradalmat támogató eskütétele a román állambiztonsági szerveknek elegendő bizonyítékot nyújtott, hogy felgöngyölítsék a fegyveres

összeesküvéssel, árnyékkormány létrehozásával, az imperialista államok javára folytatott kémtevékenységgel vádolt szervezetet, hadbíróság elé állítsanak. 31 érmelléki értelmiségit, munkást, földművest, kollektivistát.

A SZER léggömbakciója

A Szabad Európa Bizottság már 1949. évi jelentkezésekor felvetette azt az ötletet, hogy a nyugati világ üzenetét nem csak az éter hullámain, hanem nyomtatott szövegek révén is el kellene juttatni Kelet- és Közép-Európa elnyomott népeihez.

A SZER 1951 nyarán próbálkozott azzal, hogy röplapokat szórjon le a vasfüggönytől keletre. Mindezt akkor, amikor a nyugat-keleti légáramlat lehetővé tette. Német munkások közreműködésével éjjelente eresztették fel a valamivel több mint egy méter átmérőjű léggömböket, amelyek 3000 röpcédulát tartalmaztak. Az első kísérleteknél úgy időzítették, hogy a léggömbök reggel 6 és 8 óra között – amikor a munkások a gyárakba indulnak – Prága, Pilzen és más városok környékén – Csehszlovákiában – szórák le a röpcédulákat. Két hét leforgása alatt mintegy 11 millió röplapot szórtak Csehszlovákia területére.

Bár a hatás nem volt kielégítő, 1953-ban ugyancsak Csehszlovákiát megcélozva, közvetlenül a drasztikus áremelések után szórták le a röpcédulákat.¹⁵²

A magyar léggömbakció nyitányára 1954 őszén került sor. A Csehszlovákiához hasonlóan a Szabad Európa Sajtó és Rádió közös műveleteként indult; a sajtóosztály végezte a nyomtatott anyagok megírását, szerkesztését, nyomdai előállítását, a rádió pedig felhívta a figyelmet, ismertette és népszerűsítette a röplapokat, majd a leszórt újságokat, kiáltványokat. Az egész műveletet a Szabad Európa Sajtó New York-i központjában egy milliomos családból származó fiatalember, Samuel S. Walker jr. irányította, közvetlen magyar munkatársa 1954-től Kovács Imre¹⁵³ író

152 Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. A Szabad Európa Rádió története. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996., 169–170.

153 Kovács Imre (1913–1980) a két világháború közti népi mozgalom kiemelkedő alakja, népi író, később parasztpárti politikus volt, aki a Magyar Kommunista Párt (MKP) hatalomátvétele előtt emigrált.

Ellenezte a Parasztpárt Erdei Ferenc vezetete szárnyának közeledését a kommunistákhoz, ki is lépett a pártból. Külföldre menekülésekor arra számított, hogy négy-öt év múlva normalizálódik a magyar belpolitikai helyzet és visszaérhet, de erre nem került sor.

Pusztai iskolában kezdte az elemi iskolát. Amikor édesapja meghalt, anyai nagyanja vette magához, de tizenegy éves korától a Protestáns Országos Árvaházban élt Budapesten, a Szegényház téren. Először a Rottenbiller utcai reáliskolába járt, de nem szerette és 1927-től a Toldy Ferenc Főreáliskolába iratkozott át különbözőzeti vizsga után. Jól tanult.

Diplomát nem szerezhette, mert *Néma forradalom* címmel szociográfiát írt az egészségtelen magyar földbirtokszerkezetről és a paraszti elégedetlenségről, a könyv harmadik kiadását elkobozták, őt magát „nemzetgyalázás és izgatás” vádjával bíróság elé állították és 1937. október 15-én három hónapi börtönbüntetésre ítélték. Ekkor lépett az újságírói pályára. Kovács Imre 1947. február 25-én a kisgazdapárti Kovács Béla letartóztatásának napján lemondott a Nemzeti Parasztpárt elnökhelyettesi posztjáról és kilépett a pártból. Augusztusban egy ellenzéki párt listájáról még bekerült a nemzetgyűlésbe, de miután Nagy Ferenc nyári lemondása után rendszeressé váltak a nem a kommunistákhoz húzó politikások elleni retorziók, a letartóztatást megelőzendő Svájcba menekült.

Sok híve követte, mint Borbándi Gyula, a parasztpárti nagy-budapesti intézőbizottság tagja, Borsos Sándor, Mikita István és Pap István képviselők, Gál Mihály Pest vidéki titkár,

lett. Ő javasolta, hogy mit tartalmazzanak a röpcédulák, kiáltványok, megszerkesztett újságok.

A szerkesztői és nyomdai munka Münchenben zajlott. Egy bérelt irodában hárman dolgoztak: a rádiótól átkerült Deák István és Pap László, valamint a Münchenben letelepedett magyar származású újságíró, George May (May György).

A magyar léggömbkampányt Fókusz névre (Operation Focus) keresztelték. Az akció mögött egy magát „*Nemzeti Ellenzéki Mozgalomnak*” nevező fiktív szervezet állt és 12 pontban fogalmazta meg a követeléseit. Czupy Bálintot, Kovács K. Zoltánt, Király Ernőt, Deák Istvánt, Pap Lászlót és Borbándi Gyulát bízták meg, hogy tegyenek javaslatokat: mit tartalmazzon a léggömbökről leszórandó röpcédula, illetve a rádiós műsorokban ismertetett 12 pont.

Kovács K. Zoltán javasolta, hogy *Nemzeti Ellenállási Mozgalom* elnevezést használjanak, a rövidítése a NEM könnyen ráfirkálható a falakra, kerítésekre. Borbándi Gyula azt javasolta: a rölapok szövegéből, rajzaiból tűnjön ki, hogy a léggömbkampány mögött a szabad Európa Bizottság és a SZER áll.¹⁵⁴

1954. szeptember 18-án Lewis Galantiere, a New York-i politikai tanácsadó terjedelmes útmutatásban ismertette a Fókusz-művelet legfontosabb ismérveit.

1. A *Magyar Ellenzéki Mozgalom* eszmei szervezet – iroda, székhely, anyagi eszközök nélkül –, olyan mozgalom, amelynek tagja minden egyes magyar, egyszerűen annál az égo vágytól fogva, hogy megérje a kommunista rendszer bukását és igazi demokrácia elérését. (Kiemelések – T. Z.)

2. E célok elérése érdekében olyan békés és jogos eszközökkel dolgozik, amelyek ellen egyetlen magyarnak sem lehet kifogása.

Az útmutatás elküldése közben a *Nemzeti Ellenzéki Mozgalom Nemzeti Ellenállási Mozgalomra* módosult.

Az első Magyarországnak szánt rölapokat 1954. október 1-jén délután 5 óra-kor indították útjukra. A léggömbök 8-10.000 méter magasságban a semleges Ausztrián is átrepültek. Minden léggömbre bukószerkezetes pléhdobozokat függesztettek, amelyekben szárazjég ellensúlyozta a hasznos terhet. A szárazjeget a légköri viszonyoknak és a távolságnak megfelelően adagolták. Amikor elpárolgott – rendszerint a kiszámított célpontok felett – a bukószerkezet átbil-lent és a röpcédulák, kiáltványok, újságok kiszóródtak. Volt olyan léggömb is, amelyik Észak-Olaszországban, Ausztriában vagy éppen a Balkánon szórta szét a magyar nyelvű röpcédulákat.

A 15 millió példányban kinyomtatott első rölap a *Nemzeti Ellenállási Mozgalom* felhívását és a 12 pontos követelést tartalmazta: „A NEM lépésről lépésre halad a szabadság felé vezető úton, s arra törekszik, hogy gyakorlati célok megvalósításával közelebb hozza a felszabadulás napját.”

A tizenkétpontos követelés:

1. Tényleges önkormányzatot a helyi tanácsoknak! 2. Gyülekezési és szólás-

Molnár József nagy-budapesti főtítkár és Sz. Szabó Pál volt népjóléti államtitkár. A parasztpártiak és Nagy Ferenc körének próbálkozása egységes magyar emigráns pártkudarcot vallott.

¹⁵⁴ Borbándi Gyula: in. 172–174.

szabadságot! 3. Párturalom helyett jogrendet! 4. A föld azé, aki megműveli! 5. Szabad szakszervezetet, szabad munkásságért! 6. Vessenek véget az üzemi rag-szolgaságnak! 7. A magyar ipar legyen a magyar népé! 8. Emeljék az életszín-vonalat! 9. A nép kezébe a kereskedelmet és a kisipart! 10. Kaszárnák helyett családi otthonokat! 11. Egyenlő jogot a művelődéshez, szabad szellemi életet! 12. Lelkiismereti és vallásszabadságot!¹⁵⁵

1954. október 1-jétől a SZER állandóan ismertette a rölapokat. A későbbi-ek folyamán a Magyarországra küldött rölapok formája tartalma gazdagodott. Ilyen címet viseltek: „A falu népéhez” (a kommunisták és a parasztság); „Pusztul-e végre Rákosi?” Hruscsov 1955 évi belgrádi látogatása után: „Szabadságot az elnyomott népeknek!”

A rölapokat Kovács Imre írta. A Magyarország fölött leszórt rölapok élénk érdeklődést váltottak ki, azonnal felkeltették a hatóságok figyelmét. Néhol a fa-lakon is megjelent a NEM felirat! Még vicc is keletkezett: Kohnt azért szidják, mert nem eléggé szilárdan kommunista. Mire a válasz: „De kérem, mindnyájan kommunisták vagyunk NEM-re való tekintet nélkül.”

Néha a léggömbök révén 150–200 kg súlyú 50–60.000 kis alakú újságot tartal-mazó csomagokat lehetett útjukra bocsátani.

A magyar kormány két hétig nem reagált. 1954. október 15-én a külügymi-nisztérium diplomáciai jegyzéket küldött az AEÁ budapesti nagykövetségének, tiltakozva a rölapok ellen, a nemzetközi jog durva megsértésével vádolták meg az Amerikai Egyesült Államokat.

A léggömbakció nem szűnt meg. A *Szabad Magyarország* című kicsinyített újság példányai több százezer példányban jutottak el Magyarországra, illetve a határmenti övezetekbe. Egy kimutatás szerint 1954. október 1-jétől 1955 őszé-ig 350 ezer léggömb 212 millió rölapot, illetve újságot szállított Csehszlovákia, Magyarország és Lengyelország fölé.

Piros László belügyminiszter 1956. február 1-jén az MDP Politikai Bizottságá-nak ülésén megállapította: „Kíváncsnak látszik jegyzék átadása vagy nyilat-kozat kiadása az újfajta felderítést végző ballonok ügyében.”¹⁵⁶

Nagy Imre, a későbbi mártír miniszterelnök 1954. november 14-én a Mávag munkásai előtt azt mondta: Sem a hamis hírek, sem a ballonok – amelyeken az emberek nevetnek és viccelődnek – nem vezetnek félre a népet. Ellenségeink – mondotta – nem ásták el a csatabárdot, és ébernek kell lenniük, hiszen a köz-mondás szerint az ördög nem alszik.¹⁵⁷

1956 november közepéig nemcsak rölapokat, kicsinyített újságokat, hanem bibliapapírra nyomtatott kis könyveket, például George Orwell *Állatfarm* című satírikus regényét is eljuttatták.

A Sass Kálmánnál az 1957. február 18-án talált, agyonolvasott és szakadozott miniatűr újság mai szemmel nézve annyira ártalmatlan, hogy a kötetben a köz-lésétől is eltekintettünk. Az információhoz való emberi jog oly mértékű lábbal tiprása a rölap nyomában elindított kémkedési- és ellenállási hisztéria, hogy

¹⁵⁵ Uo., 176–177.

¹⁵⁶ MOL, 276. f. 53. cs. 268. őe.

¹⁵⁷ Szabad Nép, Budapest, 1954. november 14.

joggal fogalmazódik meg a kérdés: hogyan, milyen szadista ösztönöktől üzve lehetett halálra ítélni, majd kivégezni egy köztisztjeletben álló lelkészt és egy tanárt?

Sajnos a vádiratban említett másik, a Hruscsov titkos beszédét tartalmazó, a házkutatás során elkobzott brosúrát eddig még nem sikerült megtalálnom.

A hazai historiográfia a Szekuritáté ügybuzgalmának köszönheti, hogy megmaradt a léggömbökről leszórt miniatűr újságok egyetlen példánya, amely következetesen a „Szabad Magyarország. A Nemzeti Ellenállási Mozgalom lapja” fejléccel viselte. Az első oldalon az *Egyesült Európa felé* című vezércikk olvasható és mellette egy fénykép látható: ülészik az Európa Tanács.

Ma minden magára valamit is adó romániai lap, folyóirat, integrációt sürgető, magyarázó tanulmány idézné a Kovács Imrétől származó felvezető mondatokat, a *head lines*-t:

„A második világháború pusztításainak és a kommunizmus fenyegetéseinek hatására az európai népekben megerősödött a vágyakozás az Egyesült Európa után. Milliók érezték, hogy véget kell vetni az érdeellentéteknek és a rövidlátó sovinizmusnak. Sok nehézség, történelmi és nyelvi különbség ellenére Nyugat-Európa népei az elmúlt években közelebb jutottak egymáshoz.”¹⁵⁸

Nagyítóval sem lehet felfedezni a Szekuritáté által jelzők sokaságával „fasisztá”-nak, „horthystá”-nak, „irredentá”-nak, „revizionistá”-nak, „ellenforradalmi”-nak minősített mondatokat. A mai olvasó számára egyenesen unalmas, ahogyan a rölap munkatársai komótosan végiggaraszolgatnak a Marshall-terv, az *Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEL)* a nyugat-európai Szén- és Acélközösség történetén.

Bizonyára a Szekuritáté számára a modern fejőgép ismertetése, fényképe jelentette a „fegyveres összeesküvés”, „ellenforradalomra” uszító felhívást.

Korda Sándor magyar származású filmrendező, producer a Budapesten született Arthur Koestler portréja – az utóbbi Törkeven született, ahol Sass Kálmán Romániából való kitoloncolása után rövid ideig tartózkodott! –, vagy Ilja Ehrenburg *Az olvadás* című írása sem tartozik a lázítás, izgatás, a belügyekbe való beavatkozás fogalomkörébe.

A Szekuritáté és a nevetséges vehemenciával tiltakozó legfelsőbb magyar párt- és államvezetés számára az *Egyéni gazdák ereje* című összeállítás tűnt botránykőnek, az *imperialisták mesterkedésének*. A tanulmány ugyanis bebizonyította, hogy a korábbi évek erőszakos tévesztése nem hozta meg a kívánt eredményt: 1955 végéig a parasztgazdaságok mindössze 12,4 százaléka – 73.000 család – lépett be a szövetkezetbe! „Az egyéni gazdálkodás fölényét bizonyítja, hogy a kommunisták minden erőfeszítése ellenére még mindig több mint egymillió család, az ország mezőgazdasági lakosságának 79%-a egyénileg gazdálkodik.”¹⁵⁹

Az éberség, az osztályharc fokozására irányuló szlogenek akkor még leperegtek a földjükhöz, gazdaságukhoz valóban tíz körömmel és életével ragaszkodó parasztságról. A szövetkezesítésben nagyobb sebességre, a fizikai és pszichikai terror „meggyőző” eszközeihez kellett folyamodni, hogy 1962-ben büszkén je-

lenthessék a szovjet párt- és államvezetésnek, a világ kommunista részének: „a mezőgazdaság szocialista átalakítása sikeresen befejeződött.”

A SZER, a rölapok munkatársainak szokatlan óvatosságát illusztrálja, hogy az inkriminált, Sass Kálmán és Hollós István ítéletének kimondásánál perdöntő bizonyítékként lobogtatott miniatűr újságban egy rövid hírnny utalás van a lengyelországi erjedési folyamatra:

„Ha a lengyelországi események nem is jelentenek forradalmat, sokkal jelentősebbek, mint egy „új politikai vonal”, amelyet időnként felülről elrendelnek. (...) Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a lengyelországi események megnyitották az utat egy valóságos forradalom felé.”¹⁶⁰ – idézik Richard Loewenthalnak az angol *Observer* című lap 1956. május 13-i számában megjelent írásának egy kivonatát fordítását.

Ez a rövid passzus az egyetlen, amelyet valóban izgatásként értelmezhettek. Borbándi Gyula a SZER-ről szóló kötetében többször is említi: a magyar menekültek elbeszéléseiből ismerték meg, hogy a nyugati politológusok, politikusok, történészek különböző véleményeit bemutató újságcikkek, rádiós nyilatkozatok milyen elemi erővel hatottak a vasfüggöny keleti oldalán.

Sass Kálmán és vádlott-társai a vallatások során többször kijelentették: a rölapok, a kicsinyített újságok, brosúrák elolvasása után szentül hitték, hogy Közép-Kelet-Európában is rövid időn belül nagy változások lesznek, a nyugati államok háborút indítanak a szocialista országok ellen, ennek nyomán újratárgyalják Erdély hovatartozásának kérdését, a régió egészét, vagy annak egy részét visszacsatolják Magyarországhoz.

Az érmihályfalvi parókián a házkutatást vezető állambiztonsági tiszt Sass Kálmánné aláírásával igazolta, hogy a „felforgató, államellenes szervezkedés” egyik legfontosabb dokumentumát kétnapi „kemény munka” után – a padláson még a rongyokat is kirázták, összeszedték! – megtalálták:

„Găsit la noi cu ocazia percheziției domiciliare” („A házkutatás során nálunk találták”) 1957. II. 19. Sass Kálmánné, sk.”

Sass Kálmán érmihályfalvi parókiáján négy alkalommal tartottak házkutatást: 1957. február 18-án Lăcățiș Eugen, Áron Traian, Lazar Traian főhadnagy és Seres Ioan hadnagy, 1957. június 6-án Wohl Zoltán őrnagy és Jakab József hadnagy, 1957. június 21-én Wohl Zoltán őrnagy és Áron Traian főhadnagy, 1957. augusztus 20-án Zoltán Gyula és Stănculescu Vasile főhadnagy.¹⁶¹

A koncepciók perek sajátos forgatókönyve szerint az imperialista államok javára folytatott „kémtevékenységhez” hazai „kémekekre” volt szükség. A két világháború közötti tevékenységük, az Erdélyi Pártban vállalt szerepük, majd az „Erdélyi Magyar Ellenállási Mozgalomban való részvételük alapján erre a „megbízásra” Sass Kálmánt, az Érmellék és a román-magyar határ közelében lévő települések legnagyobb tekintélynek örvendő református lelkészét és dr. Hollós Istvánt, a „horthysta hadsereg volt hadbíró századosát” (az 1942. évi mozgósítása miatt ezt a tisztséget soha nem töltötte be: a sikeres vizsga után jelentkezett a kijelölt állomáshelyén, Kecskeméten, utána pedig az alakulatánál!) szemelték ki.

160 Uo.

161 ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476., I. kötet, f. 16.

158 ACNSAS, Fond penal, nr. 102., I. kötet, f. 265–266.

159 Uo.

A Sass Kálmán és Hollós István, az általuk „a lakosság hangulatáról, Románia akkori gazdasági helyzetéről, a román–magyar határmenti csapatozásokról, a kommunisták, a néptanácselnökök tevékenységéről összegyűjtött információkat” – a vádirat és ítélet szövege alapján – közvetítők, futárok révén továbbították Debrecenbe, Révész Imre református püspökhöz, aki maga során a müncheni kémközpontba juttatta el az „ország belső és külső biztonságát veszélyeztető”, írásban vagy szóban közölt adatokat. A futár szerepe Oláh András és Szabó Lajos – a vádirat és ítélet szövege szerint „mindketten a horthysta kémvizsgáló ügynökei” – valamint Nagy József és Somogyi Ferenc vállalkoztak. Mindannyian érmihályfalvi lakosok voltak. A vallatás során Sass Kálmánt szembesítették Szabó Lajossal. A kihallgatást vezető állambiztonsági tiszt Szabó Lajosból fizikai és pszichikai terrorral „beismerő” vallomást csikart ki. Sass Kálmán a szembesítés során a vádakat valótlanoságnak nevezte és visszautasította azokat.

Aperiratóból, akihallgatásiesszembesítésijegyzőkönyvekből egyértelműsíthető: leveleket, információkat vívó, a „kémközpontból” az utasításokat hozó „futárok”, „közvetítők” mindannyian közönséges árucsempészek voltak, akik a háború utáni hiányt kihasználva a román–magyar határon illegálisan nyers állatbőröket (emellett szalonnát, sót, olajat, petróleumot) vittek át Magyarországra, a Sass Kálmán és sógora, a később Ausztráliába disszidált, Kállai József debreceni cserzőműhelye számára. Magyarországról a már kielégtelt állatbőröket, illetve szövetet és más hiánycikkeket hoztak Romániába. A csempészet virágzott, a csempészek viszonylag jól kerestek, a vámosság, határőrök megkapták a maguk részét és éveken át szemet hunytak: már-már zavartalanul zajlott az illegális „kishatár-forgalom”. Szabó Lajos a szekerével például több hordó motorolajat szállított az említett cserzőműhely számára. A cserzőműhely 1948. évi államosítása, illetve a román–magyar határ 1946-tól kezdődő hermetikus lezárása után a csempészet megszűnt ugyan, de az egykori csempészek bármikor zsarolhatók voltak. A csempészek egy része Magyarországra telepedett át. A Szekuritáté és az ÁVO, majd ÁVH közötti kivételesen jó kapcsolatot – a magyar „reakciós körök javára” folytatott állítólagos hírszerzés ellenére! – az érmihályfalvi csoport pere a legteljesebb mértékben igazolja. A magyar állampolgárok tanúkihallgatására a Hajdu-Biharmegyei rendőrfőkapitányság, illetve a Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság *politikai alosztályán*, illetve *politikai osztályán* került sor. Debrecenben és Miskolcon öt tanút kihallgattak ki. A magyar nyelven rögzített, legépelte tanúvallomásokat a különleges szigorúan titkos futárszolgálatlalt átküldték Romániába, ott lefordították román nyelvre, majd a tárgyalások során és az ítéletek meghozatalánál *a vád bizonyítékeként* használták fel. A kötetben teljes terjedelemben, külön dokumentumokként közölt tanúvallomások az erdélyi, romániai ötvenhatal foglalkozó kiadványok, tanulmányok sorában először és egyértelműen bizonyítják azt: az 1958. február 20-a és 28-a között romániai látogatáson résztvevő Kádár János vezette magyar párt- és kormányküldöttség valóban levette a kezét az erdélyi magyarságról, Bukarest nem csak az asszimilációs politika folytatásához kapott zöld utat, hanem Kállai Gyula államminiszter, az MSZMP KV titkára 1958. február 25-i, a marosvásárhelyi Simó Géza

butorgyár kultúrtermében tartott beszédével (a kötetben külön dokumentumként közöljük) és Kádár Jánosnak a kolozsvári állomástéren elhangzott kijelentésével – „Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája csak alárendelt kérdés...” – valójában felkínálták a nacionalista kurzusra „hangolt” román párt- és államvezetésnek, hogy az „ellenforradalmár-gyanús” erdélyi magyarokat példát statuálón büntessék meg.¹⁶²

A tanúvallomások egyben azt is igazolják: a román párt- és államvezetés állandó vádaskodásaival ellentétben a kommunista magyar hatóságok és a titkosrendőrség – bár már nem ÁVH-nak nevezik, de annak mindenben „jogutódja”! – hihetetlen éberséggel vigyáztak arra, hogy Magyarországon Erdély, a Felvidék, Kárpátalja, Délvidék kérdésében még véletlenül se hangozzon el egyetlen „irredenta kijelentés”, az esetleges határkiigazítás problematikáját – a paroxizmusig erőltetett proletár internacionalizmus szellemében – föl sem lehetett vetni!

Dr. Puskás Zoltán miskolci tanár, akinek a felesége Gálospetriben, Sass Kálmán szülőfalujában látta meg a napvilágot – a család 1956. augusztus 13-án útlevéllel telepedett át Magyarországra – 1958. augusztus 12-én terhelő vallomást tett dr. Hollós István és Sass Kálmán ellen. Az öt magyarországi tanú kihallgatását Mészáros Gyula rendőrfőhadnagy vezette, aki a Szekuritáté által megfogalmazott kérdéseket tette fel, majd rögzítette a válaszokat.

Az egyik kérdés így hangzott: „Milyen megbízatást adott önnek dr. Hollós István?” A nyilvánvalóan tendenciózus kérdés a vádlottak „kémtévékenységére” vonatkozott.

Bagamér község református lelkésze – aki a kolozsvári teológián Sass Kálmán évfolyamtársa volt – tanúvallomásában megerősítette a Szekuritáté korábbi feltevézéseit –: 1945-ben – állítólag – azt mondta neki Hollós István: Magyarországon a hadbíró századosi múltjáért üldözik és azért menekül Romániába, hogy a büntetéstől megszabaduljon. A tanúvallomások szerint Sass Kálmán és Hollós István valóban hitt a szocialista rendszer megdöntésében. Hollós hol miniszteri, hol főispáni tisztséget vándorolt magának, és a „beszervezetteknek” nyaklótlanul ígért jól jövedelmező állami, közéleti tisztségeket.¹⁶³

Szekely János egykori debreceni lakos, a Sass-Kállai-féle tímárműhely hajdani munkása, tanúvallomásában a csempészes nyilvánvaló ténye mellett a Szekuritáté által „evidenciának” tekintett „kétkedés” gyanúját is megerősítette: „Emlékszem, hogy 1946-ban egy vasutas is volt ideát Romániából, Kállaiéknál kb. két hónapig laktak. Kállaihoz később is jöttek át Romániából személyek 1947-ben, akik csak rövid ideig tartózkodtak nála, ezek körül csak egy Oláh András nevű személyre emlékszem. Hogy mit hoztak, arról tudomásom nincsen.”¹⁶⁴

Ha nem csempészárut hoztak – amelyekről a tanúvallomása elején aprólékosan beszámolt – akkor csakis a „kémközpont” számára nélkülözhetetlen információkat hozhattak Romániából.

162 A látogatás kronológiáját, az ominózus kijelentéseket ismerteti: Vincze Gábor: *Történeti kronológia – romániai magyarság 1956–1959*. In: Stefano Bottoni: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2006. 400–401.

163 ACNSAS, Fond penal, nr. 102., I. kötet, f. 174–176, 184–186.

164 Uo., f. 249–250.

Az érmihályfalvi csoport perében az öt magyar állampolgár tanúvallomása egy sajátos morális kérdést is felvet: felelőtlen nyilatkozatukkal – azt hitték, senki nem figyel rájuk! – egykori pályatársaik, barátai halálos ítéletének a kimondásához járultak hozzá.

Sass Kálmán három kötetes követési dossziéja egy döbbenetes dokumentumot is tartalmaz: Mészáros Gyula, a Hajdu-Bihar megyei rendőrség politikai osztályának főhadnagya – aki az öt magyar állampolgárt Debrecenben, illetve Miskolcon kihallgatta – Sass Kálmán és Hollós István „kémkedésének” felgöngyölítésére „szakosította magát”. 1958. május 9-én Debrecenből átjött Nagyváradra, a Szekuritáté helyi és legfelsőbb parancsnokaival a legteljesebb egyetértésben együttműködve (Gavriliuc Mihai vezérőrnagy, az I. csoportfőnökség külföldi felderítéssel megbízott parancsnoka szigorúan titkos levélben magától Gheorghe Pintilie – Pantiuşa – belügyminiszter helyettétől, altábornagytól kért adatokat Sass Kálmán „kémkedésével” kapcsolatosan!) Kidolgozta a „Kombinációs tervet”, amelynek alapján a Román és a Magyar Népköztársaságban egyaránt felszámolják a „magyar nacionalista társaságot” és a hírszerző ügynökséget. A kombinációs tervet a tanulmány főszövegében és nem lábjegyzetben közöljük, mert *iskolapéldája* annak, hogy a magyar forradalom és szabadságharc leverése után futószalagon gyártott koncepciós perek belső mechanizmusának: „Kombinációs terv. Nagyvárad 1958. május 9.

A Magyar Népköztársaság Hajdu-Bihar megyei rendőrség politikai osztálya foglalkozik egy nacionalista társaság ellenséges tevékenységének felderítésével. A csoport tagjai volt erdélyi magyar rongyosgárdisták és a VKF/1-es besúgók voltak, s irányítójuk egy Kovács Imre nevezetű debreceni magániparos, aki a kelet és nyugat közötti összeköttetés irányítója, meglévő eddigi adataink szerint.

A Román Népköztársaság Nagyvárad tartományában az elmúlt évben (1957-ben – T. Z.) számolták fel a nacionalista társaság egyik szervezkedő részét. Az ügyben dolgozott a román elvtársaknak egy fogdahálózata, akit a szervezkedés vezetője, Sass Kálmán, a börtönben arra biztatott, hogy szökjön meg és lépjen sürgősen érintkezésbe Kovács Imre Magyarországon, Debrecenben lakó személyen keresztül nyugati imperialista megbízóikkal.

Ezen kelet és nyugat közötti csatorna felderítése a Magyar Népköztársaságban folyamatban van hálózati úton. A felderítés meggyorsítása érdekében szükség volna a román elvtársak *fogdaügynökének* Magyarországra való küldése.

Az ügynök a Román Népköztársaságból azokon a személyeken és útvonalakon keresztül, amelyet Sass Kálmán megjelölt a számára, érintkezésbe lépne Kovács Imre, Debrecen, Bethlen Gábor utca 54. szám alatti lakossal. Ezzel a cél az, hogy felderítse a behatolási csatorna Magyarország és Románia közötti részen lévő személyeit, azokról tájékozódjon, a tevékenységükről és a szervezet jelenlegi tevékenységéről. E célból tárgyalna Kovács Imrével Debrecenben és érdeklődne tőle, hogy milyen út van jelenleg biztosítva nyugat felé.

A fentiekben keresztül egyrészt felderítést, részben ellenőrzést tudnánk végezni, olyan vonatkozásban, hogy a magyar politikai elhárító szerveknek eddig az ügybe beszerzett és bevezetett ügynökségek tevékenységét ellenőriznék.

Mert elsődleges cél, természetesen a Magyarországon élő nacionalista ellen-

állási szervezet tagjai kapcsolatainak, a kelet és nyugat közötti csatorna-vonalnak, tevékenységének felderítése lenne.

Mészáros Gyula főhadnagy, sk.¹⁶⁵

Valójában tehát Mészáros Gyula ÁVH-s főhadnagy agyában született meg az ördögi terv: a Sass Kálmánra piócafént rátapadó Boros Sándor fogdaügynököt – akinek több mint tízoldalas zárkajelentését külön dokumentumként közöljük – engedjék ki a Nagyvárad börtönből, játsszák meg az álszökeést, rendre keresse fel a Sass Kálmán által megnevezett személyeket, majd jelképesen „szöktessék át” Magyarországra, ott vegye fel a kapcsolatot az Érmihályfalvi református lelkes barátai, legközelebbi ismerőseivel.

Mészáros Gyula minden bizonnyal élete legnagyobb fogásában ÁVH-s karrierje csúcspontjában reménykedett, amikor a közbüntényes, sikkasztáson kapott szilágysomlyói Boros Sándor révén újabb és újabb a „nyugati imperialisták” számára információkat szolgáltató ügynökhálózatok leleplezésében reménykedett. Sass Kálmán Bukarestben élő fia, Sass Béla a vele készített mélyinterjú során elmondta: Boros Sándor az édesapja ítélethirdetése előtti napok egyik éjszakáján valóban kopogtatott az érmihályfalvi parókia ablakán. Csikos rabruhában, politikai elítéltek matuzkolt be, aki együtt raboskodott Sass Kálmánnal, de megszökött a börtönből s bizonyoságként a testéről levetette azt a tornainget, amelyre Sass Kálmán feleségének és a gyerekeinek szóló üzenetét megfogalmazta. Ez a színjáték a Szekuritáté szcenáriuma és előre kidolgozott koreográfiája szerint történt. Az zárkajelentések sokaságának ismeretében ma már nyilvánvaló: ez a bizonyos tornaing volt a csalétek, ezzel nyerte meg az állandó rettegésben élő Sass család bizalmát.

165 ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476., III. kötet, 27–28. oldal.

Mészáros Gyula születéséről, elhalálzásáról egyelőre nincs adatunk. Annyi bizonyos, hogy 1956 előtt ÁVH-s tiszt volt, 1957 januárjától már a Hajdu-Bihar megyei Rendőrkapitányság nyomozó osztályán tevékenykedett, főhadnagyi rangban. Debrecenben és környékén több, az 1956-os forradalmi eseményekkel kapcsolatos ügyben ő volt a nyomozó munka irányítója. 1957 után elhárítótisztként tevékenykedett. Többek között ő volt a tartótisztje a *Polgár* fedőnevű debreceni ügynöknek. A *Polgár* fedőnevű ügynök a debreceni kulturális- és irodalmi élet jelentős személyiségeiről írt terhelő jelentéseket – Mészáros Gyula utasításai alapján. Később a III/III-as ügyosztály századosi rangban tevékenykedő tartótisztje volt. Ebben a minőségében „fedezte fel”, hogy Sass Kálmán 1956 októberében vagy novemberében titokban átszökött Magyarországra és Bagamér községben, az ottani református lelkésznel, Ármós Zsigmondnál húzta meg magát. A család tagjai nem emlékeznek arra, hogy Sass Kálmán az 1956-os forradalmi események idején átszökött volna Magyarországra. Levéltári adatok sem erősítik meg ezt az információt. Tény viszont, hogy Mészáros Gyula a bagaméri forradalmi események ügyében nyomozott, így hallgatta ki Ármós Zsigmond református lelkészt, aki a kolozsvári Református Teológiai Intézetben Sass Kálmán évfolyamtársa volt. Ruszoly Barnabás, bagaméri helytörténész külön tanulmányt írt *Egy bihari falu a forradalomban 1956–57* címmel. Ebben említi, hogy Sass Kálmán megfordult Bagamér községben (lásd Ruszoly Barnabás *Bagamér közelmúltjáról*. Bagaméri Község kiadása, 2006, 52–58.). Ármós Zsigmond bagaméri református lelkész terhelő vallomást tett Sass Kálmán ellen, és ezt a vádhatóság a tárgyaláson felhasználta. Mészáros Gyula további életútjáról egyelőre nincs adatunk. Minden bizonnyal „szép karriert befutva” boldog nyugdíjasként fejezte be életét.

Értekezésként köszönetet írok Filep Tibor debreceni történésznek a Mészáros Gyulára vonatkozó információk közléséért.

Boros Sándor a Szekuritáté szigorú utasításai alapján még a hatóságoktól való „félelmet” is megjátszotta. Az ügynökök, a besúgók kötelező a megrendelő által kidolgozott útmutatásai szerint a morális lejtőn szükségszerűen egyre mélyebbre és mélyebbre süllyedt. Ugyanakkor önteltté és egyre pimaszabbá vált: elvárta, hogy a szénatartóban „berendezett” szállásán mindenféle földi jóval ellássák, körülzsongják, kényeztessék, mert – úgymond – segíteni fog Sass Kálmán kiszabadításában.

Négy nap után váratlanul eltűnt az érmihályfalvi parókia istállójából. Boros Sándor további fogdaügynöki tevékenységéről egyelőre nincs adatunk. A debreceni, budapesti levéltárakban tervezett kutatások nyomán remélhetőleg kettős ügynöki tevékenységéről újabb adatok kerülnek napvilágra.

Sass Kálmán és Hollós István elítélése, kivégzése a román, magyar és jugoszláv állambiztonsági szolgálat összehangolt együttműködésének egyik fejezete. A svédországi Lundban 1994-ben e sorok írójával közölte Békássy Zoltán egykori zombori református lelkész: Tito titkos rendőrsége 1958 nyarán heteken át zaklatta és kihallgatta, mert a kolozsvári teológián évfolyamtársa volt az akkor vizsgálati fogságban lévő Sass Kálmánnak. Az újvidéki levéltári kutatások minden bizonnyal újabb adatokkal igazolják a három ország politikai rendőrségének együttműködését.

A koncepciók perek mindig bizonyos valóságelemekre épülnek. Sass Kálmán több mint a másfél éven át tartó vizsgálati fogsága vége felé „beismerte”: az angol kémiszolgálattal dr. Gyalai Mihály révén tartotta a kapcsolatot.

Dr. Gyalai Mihály 1914. június 13-án Belényesen született, Kolozsváron jogot hallgatott, 1936-ban ügyvéd lett, 1939-ben megszerezte az államtudományok doktora címet. A második bécsi döntés után Imrédy Béla Magyar Újjászületés Pártjának lett a tagja. Az 1957. június 21-i romániai letartóztatása után összeállított vádirat szerint fasiszta jellegű beszédek tartott, a zsidóktól nagy pénzeket vett el, azzal az ürüggyel, hogy kiszabadítja őket a gettóból. Tevékenységének jó részét Észak-Erdélyben fejtette ki. Az 1944. augusztus 23-i királyi puccs után Budapesten próbált menedéket találni. 1945-ben visszaszökött Romániába, Nagyváradra. A vádirat szerint 1948. végén kapcsolatot teremtett az „amerikai hírszerzés romániai ügynökeivel, Constantinescu Petru Titivel, Ianculescuval és Klokner Rudolfal, akiket Kilin György és Egri Erzsébet embercsempészek segítségével 100.000 lej – más források szerint 160.000 lej – ellenében 1948. március 13-án éjszaka átszöktetett a román–magyar határon, onnan pedig Nyugatra kalauzolta.

A román állambiztonsági szolgálat kifogta Gyalai egy korábbi, Budapestről az aradi Popescu Mirceának küldött levelét, amelyet a Szekuritáté a kémkedés egyik fontos bűnjelének tekintett: „Folytassatok és válaszoljatok az X-úton kapott levelekre, mivel az y-vonalon nem kaptatok semmit, arra kérünk, drága Mircea, hogy személyesen add át a címzeteknek, azzal a megjegyzéssel, hogy a válaszokat az y-vonalon kell továbbítani, vagyis általad...”¹⁶⁶

Gyalai Mihály, Sass Kálmánnal a debreceni református konvent révén ismerkedett meg. Bibliaköri találkozókon mélyült el a kapcsolatuk.

¹⁶⁶ Uo. IX. kötet, f. 3–22.

Gyalait 1947-ben a kolozsvári Katonai Törvényszék tiltott határátlépésért 18 hónapi börtönbüntetésre ítélte. Már akkor faggatták a Sass Kálmánnal fenntartott kapcsolatáról. Gyalai 1948-ban Gyulai János segítségével visszaszökött Magyarországra. Évek múltán újból visszatért Romániába. Félta a letartóztatástól, ezért hamis papírokkal Kolozsvárról Temesvárra utazott. Magyar állampolgársága ellenére 1957. június 21-én letartóztatták. Sass Kálmán ellen terhelő vádlomást tett, azt állította, hogy az érmihályfalvi református lelkész a müncheni kémközpont számára fontos információkat gyűjtött.

Sass Kálmán követési dossziéja szerint: Gyalai Mihály 1945–1947 között a debreceni angol diplomáciai misszióval, valamint az Intelligence Service-szel és az amerikai hírszerzéssel a kapcsolatait, a tanulmányait a két világháború között Angliában végző Révész Imre püspök révén tartotta fenn. Egyelőre csak feltételezni lehet: Gyalai Mihály a budapesti békeelőkészítés számára Erdéllyel kapcsolatos információkat szolgáltatott.

Sass Kálmán Mindszenty József bíborossal, hercegprímással Xántus Klára révén került kapcsolatba.¹⁶⁷ Sem a követési dossziében, sem a periratban egyetlen dokumentum, utalás sincs arról, hogy Sass Kálmán milyen információkat továbbíthatt a koncepciók perben már 1948-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Mindszenty József hercegprímásnak.

A román rendőrség Pillich Dezső századost igen „veszedelmes” ügynöknek minősítette. Kolozsváron született, gyártulajdonos, a Horthy-féle elhárítás tagja volt, akit a második világháború után azzal bíztak meg, hogy megfigyelje a Magyarországról Romániába repatriáló egykori román állampolgárokat. 1946-ban Érmihályfalván telepedett le. 1949-ben lépett kapcsolatba a Kolozsváron lévő angol katonai misszióval.¹⁶⁸

A Sass Kálmán követési dossziéja szerint a Szekuritáté a kémkedéssel vádolt személyeknél a hálózat nemzetközi jellegét hangsúlyozta. Sass Kálmán hírszerzői aktivitásának igazolására „kéznél volt” dr. Hollós István, akinél már az is feltűnő volt, hogy eredeti nevét – Hritz – Hollósra magyaráította. A jelzőkkel sem fukarkodtak: Hollóst kinevezték „háborús bűnösnek”, akit a magyar hatóságok is köröznék.

¹⁶⁷ Xántus Klára neve az erdélyi Magyar Ellenállási Mozgalomról szóló, 197. nevet tartalmazó, 1946. augusztus 21-i jelentésben tűnt fel először. A tévés szakember, a kolozsvári Xántus Gábor közlése szerint édesapja, a természettudós Xántus János első felesége volt. Előkelő, mondén nő volt, aki valószínű Brazíliában halt meg.

Az 1946. évi rendőrségi jelentés szerint Xántus Klára Kolozsvár és Budapest között futárszolgálatot teljesített. Ő tartotta a kapcsolatot Mindszenty József hercegprímás, gróf Teleki Géza, valamint dr. Csomós Miklós és Bognár István, a magyar hírszerzőszolgálat Romániára „szakosodott” századosa, Pillich Dezső százados, a Kolozsváron székelő egykori magyar elhárítás tagja között. A Sass Kálmán által összeállított, Romániával kapcsolatos információk egy részét is ő továbbította. Gróf Teleki Ádámmal, dr. Ungváry Sándorral, dr. Boga Alajos pápai prelátussal, Márton Áron római katolikus püspökkel, dr. Venczel Józseffel, dr. Bodor Andrásval, László Dezsővel, Lakatos Istvánnal, dr. Pásztay Gézával tartott fenn kapcsolatot. Buzincu Emil tábornok, a VI. kolozsvári hadtest parancsnokának a szeretője volt. Buzincu tábornok tette lehetővé, hogy 1948. április 18–20 között Budapestre utazzon.

Dr. Xántus Jánost, aki semmit nem tudott ezekről a kapcsolatokról, a felesége viselt dolgaiért Kolozsváron a Szekuritáté Árpád utcai börtönében fogva tartották, vallatták.

¹⁶⁸ ACNSAS, Fond informativ, dosar 2476., vol. I., f. 438–450.

Hollós Istvánt 1950-ben letartóztatták, Nagyváradon a Szekuritáté börtönében vallatták. Már ekkor kicsikarták belőle azt a „beismerő vallomást”, miszerint 1949-ben Székelyhíd rajonban saját hírszerző ügynökséget hozott létre, amelynek az volt a feladata, hogy megfigyelje a pártszervek, az állambiztonsági szolgálat tevékenységét, dekonspirálja a szekus besúgókat.

Hollós emberi gyengeségéhez tartozott a nagyotmondás, minden áron „híres politikus”, „nagy ember” szeretett volna lenni, mindenkinek fontos állami tisztségeket vagy jól jövedelmező egzisztenciát ígért. A Belügyminisztérium 70/1957. számú operatív parancsa alapján ügynököket állítottak rá. A „Bayer” fedőnevű besúgó Hollós István bizalmába férkőzött, és 1957. júniusában jelezte: Hollós még márciusban azzal bízta meg őt, hogy a lakóhelyén gyűjtsön adatokat a pártszervek és helyi néptanácsok tevékenységéről, mert a rendszerváltás után megalakuló „új kormány” mindezt honorálni fogja. Az ügynök azt is állította: Hollós nagyon reménykedett, hogy az amerikaiaktól a tevékenységéért jelentős pénzösszeget fog kapni.¹⁶⁹

Sass Kálmán követési dossziéja alapján a fogdaügynökök „tevékenységét” is rekonstruálni lehet. Sass Kálmán tisztában volt azzal, hogy halálos ítélet és kivégzés vár rá. A Szekuritáté erre a meggyőződésére építve egy olyan besúgót helyezett el a cellában, aki – úgymond – „segít” mindkettőjük vagy legalább a Sass Kálmán által „megbízhatónak” tartott ügynök szökésében.

Sass Kálmán a bizalmába férkőzött besúgónak elmondta; ha sikerül megszöknie a börtönből, akkor először menjen el a felsőbányai református lelkészhez, Oláh Sándorhoz és figyelmeztesse őt: ha a Szekuritáté vallatni fogja, amellet tanúskodjon, hogy az érmihályfalvi lelkész Budapesten 1939–1940-ben semmilyen kémkedési kiképzésen nem vett részt, nem volt tagja semmilyen „ellenforradalmi szervezetnek”.

Az ördögien kidolgozott „szökési terv” abszurditása, éppen abban rejlik, hogy mindezt egy teljesen megtört, a meszkalin nevű kivonattal révéleti állapotba juttatott, a megveretése után járnai is alig tudó, végsőkéig megalázott fogollyal követték el!

A Szekuritáté által kiagyalt és a fogdaügynök révén „mérnöki pontossággal” végrehajtott „szökési terv” embertelenségét, szadizmusát, a rendszer egészének, minden emberi képzeletet felülmúló erkölcsi züllöttségét bizonyítja, hogy a besúgói szerepre vállalkozó szilágyosmlyói Boros Sándorral napokon át gyakoroltatták a szökés a nagyváradi kórház rabok számára fenntartott részéből, hogy Sass Kálmánhoz visszatérve a bizalmába férkőzzön: a cellatárs valóban pontosan ismeri a *helyszínt*, úgymond a kórházi nővérnek udvarló foglár figyelmetlenségét kihasználva meg tud szökni a kórházból.

Boros 1957. szeptember 16-án magyar nyelven hosszú jelentést készített, ezt lefordították román nyelvre, majd mindkettőt csatolták az iratcsomóhoz.

Miután Sass Kálmán a fogdaügynököt a teljes bizalmába fogadta, megnyílt és elmondta: az ellene felhozott legsúlyosabb vádpont a *kémkedés*, amit ő mindvégig tagadott és tagad. Az ő „bűne” legfennebb annyi volt, hogy segített átszökni a román-magyar határon azoknak – köztük dr. Ungváry Sándornak –, akik az

¹⁶⁹ Uo.

1947-ik évi párizsi békeszerződés előtt valóban fontos, a tanulmányunkban részletesen taglalt „partiumi határkiigazítás” szempontjából fontos demográfiai, etnikai adatokat továbbítottak a budapesti békeelőkészítés számára.

A fogdaügynök a megbízóinak továbbította Sas Kálmán minden észrevételét, többek között azt, hogyha Boros Ausztriába ér, mondja el az osztrák hatóságoknak: „Romániában ezrek-tízezrek a legszörnyűbb kínzások szenvedéseit kell elviseljük, ami a Szekuritáté révén a kommunisták bűne. (...) Előszörban a magyar lakosság az, amelynek mindezt el kell szenvednie! Annak ellenére, hogy Romániában valójában nincs halálbüntetés, mégis akit csak lehet, kivégeznek, akiket nem tudnak elintézni, felakasztani, agyonlőni botrányok nélkül, azokat olyan börtönökbe zárják, ahol féleven belül biztosan a halál vár rájuk, ezeket, főleg a politikaiakat, 20–25 évi börtönbüntetéssel sújtják.”

A fogdaügynök olyan pontosan hajtotta végre a Szekuritáté tervét, hogy Sass Kálmán valóban elhitte: Borost a hét végén azért hozták vissza a cellába, mert szombaton a kórházban semmilyen kezelést nem végeznek, hétfőn viszont, amikor újra visszaviszik a rabok számára kijelölt kórterembe a Sass Kálmánnal kidolgozott terv alapján meg fog szökni. A besúgó – református létre hivatkozva – még azt a gyalázatos színjátékot is eljátszotta, hogy Sass Kálmántól – lelkész lévén! – áldást kért a „szökésére”. Sass Kálmán imádkozott, hogy valóban megszabaduljon „a halálos ellenség karmai közül”. A következő hétfőn reggel Borost valóban azzal az ürüggyel, hogy a kórházban az epekövét el kell távolítani, a cellából kivezették és – erről Sass Kálmán már semmit nem tudott – egy másik cellába vitték át.¹⁷⁰

Sass Kálmán minden bizonnyal abban a hitben fogadta a halálos ítéletét, hogy a cellatársának sikerült megszöknie, az ő erdélyi, magyarországi ismerősei révén és segítségével szerencsésen eljutott Ausztriába, ott beszámolt a valóságos romániai helyzetről, az ő börtönbeli szenvedéseiről, a ráleselkedő életveszélyről, az osztrák hatóságok közvetítésével Welts-Schneider Berta ki fogja őt szabadítani a Szekuritáté börtönéből.

Az egész terv célja: a fogdaügynök felhasználásával adatokat gyűjteni Sass Kálmán „aktív kémtevékenységének” igazolására. A besúgó készségesen „szállította” az információkat: Sass Kálmán azért utasított vissza minden ellene felhozott vádat, mert állítása szerint: „...ha egy elfogott kém mindent tagad – a beismerést vállaló kémekről a küldő ország azonnal lemond! –, akkor esetleg van lehetőség a kémcsere-re”.

¹⁷⁰ ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476, vol. I., f. 253–262.

Boros Sándor közbüntényként sikkasztásért került börtönbe. Civil életében a kötelező beszolgáltatás átvételével, állatok leszerződésével foglalkozott. 30.000 lejt sikkasztott. Szabó Zakariás visszaemlékezése szerint Boros Sándor jelentette a Szekuritátának a szilágyosmlyói csoport – Boros István Bukonevszky Lajos, Józsa Márton, Mike András, Szabó Árpád Gergely, Szabó Gyula Antal, Szabó Zakariás, Török Mihály és Vincze Ambrus szervezkedési kísérletét. A vádlottakat 3–15 év közötti börtönbüntetésre ítélték. Mike András elsőrendű vádlottat 15 év börtönbüntetéssel sújtották. Lásd: 1956 *Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*, im. 372. Boros Sándornak azt ígérték, hogy az ügynöki tevékenységért megszabadul a börtönből. Sikkasztásért ítélték el. Szabadulása után elmenekült szilágyosmlyóról. Jelenleg Vajdahunyadon él. A saját rokonát is feljelentette.